

ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ НАУКОЄМНОГО МАЛОГО ТА СЕРЕДЬОГО БІЗНЕСУ В УКРАЇНІ

Стаття розкриває проблемні питання розвитку малого та середнього наукоємного бізнесу в сучасних ринкових умовах. Особливу увагу приділено існуючим методологічним труднощам. Проаналізовано статистичні дані та розкрито проблеми розвитку наукоємного бізнесу. Наведено теоретичні рекомендації щодо активізації діяльності малого та середнього наукоємного бізнесу.

Ключові слова: розвиток малого та середнього наукоємного бізнесу.

Статья раскрывает проблемные вопросы развития малого и среднего наукоёмкого бизнеса в современных рыночных условиях. Особенное внимание уделяется существующим методологическим трудностям. Проанализированы статистические данные и раскрыты проблемы развития наукоёмкого бизнеса. Приведены теоретические рекомендации относительно активизации деятельности малого и среднего наукоёмкого бизнеса.

Ключевые слова: развитие малого и среднего наукоёмкого бизнеса.

This article opens problem questions of development of small and medium sized high technology business in modern market conditions. The special attention is given to existing methodological difficulties. Statistical data are analyzed and problems of development of the high technology business are opened. Theoretical recommendations concerning activization of activity of small and average high technology business are resulted.

Key words: development of small and medium sized high technology business.

Постановка проблеми. Розвиток науково-технічного прогресу другої половини ХХ ст. сформував особливу категорію технологій, галузей промисловості та виробів, які отримали назву наукоємних. Ключовими факторами, що впливають на розвиток та активізацію наукоємного малого та середнього наукоємного бізнесу стають поява нових технологічних ідей; створення науково-дослідним підрозділами власних підприємств, які здатні принести успіх на ринку; потреба пошуку відповідей на дії конкурентів; запити і зміна поведінки клієнтів та споживачів; купівля інших фірм разом з їх технологією [1].

Інноваційність, технологічна гнучкість, мобільність, швидка переорієнтація у змінних умовах, підприємницька ініціатива стимулюють наукоємний бізнес активно впроваджувати у діяльність новітні технологічні рішення, методи виробництва та управління, нову техніку та виробляти високо-технологічну продукцію найвищої якості [6]. У таких умовах зростає роль впровадження інноваційних технологій виробництва та розвитку нових високо-технологічних галузей, таких як електроніка,

хімія, фармацевтика, матеріалознавство, виробництво будівельних сумішей тощо.

Нині у розвинутих країнах більшу частину ресурсів спрямовано у сферу нарощування і передавання знань та технологій, а не традиційного капіталу. Про це свідчать, зокрема, зусилля провідних країн світу в «збиранні розумів» і збільшення кількості вчених та інженерів, що працюють у науково-технічній сфері, а також зростання асигнувань на наукові дослідження. Основною формою функціонування наукоємної діяльності стають технопарки, технополіси, бізнес-інкубатори, центри трансферу технологій, науково-технічні альянси, консорціуми. У 2001 р. США й Ізраїль витрачали на ці цілі по 2,1 % ВВП, Швеція – 3,6 %, Фінляндія – 3,4 %, Ісландія – 3,1 %. За цим показником Японія знаходиться на четвертому місці, США – на шостому, Німеччина – на дев'ятому, Франція – на десятому, Росія – на двадцять першому, Китай та Італія – на двадцять п'ятому [1].

Державна підтримка науково-технічної діяльності в країнах Європейського Союзу формує загальний позитивний клімат для створення і впровадження

інновацій на основі широкої мережі інституцій. Успішність реформування української науково-технічної політики багато в чому визначається швидкістю та адекватністю реакції державних органів управління на зміни, що відбуваються на глобальних і внутрішніх ринках. Враховуючи високу значимість сектора малого та середнього наукоємного бізнесу в економіці країни, особлива увага в процесах реформування вимагає вдосконалення взаємодії державних, органів влади та бізнесу. Виходячи з об'єктивних тенденцій сучасного глобального економічного розвитку, Україна визначила своїм головним пріоритетом впровадження науково-технічної моделі у національну економіку.

Підтвердженням таких дій є створення відповідної законодавчої бази та програм розвитку. Це Закони України «Про наукову і науково-технічну діяльність», «Про наукову і науково-технічну експертизу», «Про інноваційну діяльність», «Про спеціальний режим інвестиційної та інноваційної діяльності технологічних парків», «Про науково-технічну інформацію»; Укази Президента «Про першочергові завдання щодо впровадження новітніх інформаційних технологій», «Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій», «Про Загальнодержавну комплексну програму розвитку високих наукоємних технологій» [11]. Постанова Кабінету Міністрів «Про державну підтримку міжнародного співробітництва у сфері високих і критичних технологій» тощо.

Однак незважаючи на існуючу законодавчу базу, на науково-технічну діяльність витрачається протягом останніх років менш 1 % ВВП [1]. У свою чергу, малий та середній наукоємний бізнес теж не отримує належної підтримки, яка б дозволила сформувати якісно нове бачення умов реалізації та забезпечення інноваційних процесів і створення сприятливого середовища, в якому наукові ідеї перетворюються на унікальну конкурентоспроможну наукоємну продукцію, і здійснюється черговий ривок у галузі новітніх технологій.

Огляд літератури. Тема малого та середнього бізнесу для вітчизняних науковців залишається актуальною протягом всієї історії існування цих форм у незалежній Україні. Більшість досліджень українських учених містять аналіз сучасних тенденцій розвитку та організації заходів, програм підтримки малого бізнесу, пропозиції щодо перспектив та можливих напрямів покращення його стану в країні. Однак, у таких дослідженнях пропонується стандартний набір інструментів підтримки малого та середнього бізнесу без урахування особливостей виду економічної діяльності підприємств. Однотипність пропозицій вдосконалення стану малого та середнього бізнесу, як правило, призводить до низького рівня віддачі підприємництва. Наукоємний малий і середній бізнес у реаліях української економіки та науково-технічного розвитку не є винятком.

Методологічні основи та теорію інноваційного процесу визначали в своїх роботах видатні вчені Й. Шумпетер, П. Друкер, М. Кондратьєв, Б. Твісс,

Дж. Бернал, І. Ліпсиць, А. Нешадін [7]. Значну увагу практичним аспектам науково-технічного розвитку приділяють сучасні вчені В. Пілюшенко, І. Шкрабак, В. Дорофійенко, В. Ляшенко, І. Жихарев, Т. Бережна, А. Варшавський, Л. Дмитриченко, що відзначили розвиток соціально-економічної сфери та економіки на основі науково-технічного прогресу [2; 4; 6]. На думку дослідників, вирішальний вплив на науково-технічний розвиток національної економіки здійснюють нова техніка, технології, інформаційні системи, інтелектуальний потенціал, а також поліпшення взаємозв'язку бізнесу та освіти.

Формулювання позиції автора та наукових гіпотез. Специфічні умови ринкової економіки: недосконалість наукоємних ринків, нестабільність господарських відносин, інтенсивне погіршення науково-технічного та виробничого потенціалу наукоємних галузей і видів діяльності обумовлюють необхідність визначення ключових проблем розвитку наукоємного малого та середнього бізнесу.

Метою статті є визначення умов функціонування підприємницького сектора та розкриття ключових проблем розвитку сучасного наукоємного малого та середнього бізнесу.

Перехід України до системи ринкових відносин гостро поставив проблему падіння рівня науки і техніки. Це має низку причин: зниження обсягу сукупних витрат на дослідження й розробку у ВВП, зміни в розподілі фінансування наукових та науково-технічних робіт. Аналізуючи динаміку наукових та науково-технічних робіт, слід відзначити, що за період 1996-2008 рр. простежується суттєве збільшення їх загальної вартості (1996 р. – 1111,7; 2008 р. – 8538,9 млн грн), причому питома вага обсягу виконаних робіт у ВВП змінюється (1996 р. – 1,36 %; 2008 р. – 0,9 %) [8].

Дані державної статистики України свідчать, що у I півріччі 2008 р. виконанням наукових та науково-технічних робіт займалися 150,2 тис. працівників наукових організацій України, що на 3,3 % менше порівняно з відповідним періодом минулого року, у тому числі стало менше дослідників – на 1,7 %, техніків – на 5,2 %, працівників допоміжного персоналу – на 4,3 %. Число безпосередніх виконавців наукових та науково-технічних робіт також зменшилось на 2,8 % і склало 122 тис. осіб [9].

Незважаючи на зменшення загальної чисельності працівників наукових організацій чисельність виконавців наукових та науково-технічних робіт з науковими ступенями продовжує зростати. Порівняно з I півріччям 2007 р. їхнє число збільшилось на 1,2 %, а частка в загальній чисельності виконавців наукових та науково-технічних робіт зросла на 0,7 в.п. і склала 17,6 %.

Більше половини виконавців наукових та науково-технічних робіт працювало в галузі технічних наук, понад третину – в галузі природничих наук; 5,2 % – суспільних та 1,7 % – гуманітарних наук; 7,9 % – в організаціях багатогалузевого профілю [9].

Обсяг витрат на виконання наукових та науково-технічних робіт власними силами у

січні-червні 2008 р. зріс проти відповідного періоду минулого року на 3,5 % (тут і далі – у порівнянних цінах), у т.ч. витрати на оплату – на 2,3 %, у результаті чого середня заробітна плата виконавців наукових та науково-технічних робіт зросла з 1410 до 2035 грн. Обсяг капітальних витрат збільшився майже на третину. Фінансування витрат на виконання наукових та науково-технічних робіт за рахунок державного бюджету збільшилося на 3,2 % і склало понад 40 % загального обсягу витрат [9].

У I півріччі 2008 р. обсяг виконаних наукових та науково-технічних робіт зменшився проти відповідного періоду минулого року на 0,4 % і склав 3589,2 млн грн. При цьому обсяг фундаментальних досліджень збільшився на 4,1 % і склав 837,6 млн грн, прикладних – на 7,0 % (597,3 млн грн), науково-технічних послуг – на 5,9 % (438,9 млн грн), обсяг науково-технічних розробок зменшився на 6,0 % і склав 1715,4 млн грн [9].

Основними виконавцями фундаментальних досліджень залишаються організації академічного профілю і вищі навчальні заклади (виконали відповідно 84,5 % і 10,5 % обсягу цих робіт), прикладних досліджень – організації академічного (44,6 %), галузевого профілю (39,5 %) та вищі навчальні заклади (15,1 %), науково-технічних розробок – організації галузевого профілю та заводської науки (відповідно 78,5 % і 14,4 %), науково-технічних послуг – організації галузевого профілю (86,4 %). Приведені показники відбивають результати діяльності великих, середніх та малих наукоємних підприємств [9].

У структурі статистичної звітності технологічна наукоємна (інноваційна) діяльність підприємств малого бізнесу визначається як проектування та інжиніринг. Слід зазначити, що відсутність достатньої статистичної бази не дозволяє простежити чисельні процеси наукоємної діяльності та обрентувати вклад у науково-технічні розробки визначеного напрямку. Аналізуючи статистичні дані за період 2003-2007 рр. треба сказати, що кількість малих підприємств у 2007 р. збільшилася на 28598 одиниць у порівнянні із 2003 р., при цьому збільшилася частка підприємств у їх загальній кількості (2003 р. – 17,2 %, 2007 р. – 23,3 %). Наведена ситуація свідчить про те, що інноваційні підприємства, у тому числі наукоємні, мають тенденцію до розвитку та потребують у свою чергу державної підтримки. Правомірним буде визначення, що в Україні за період 2003-2008 рр. сформувалась розвинута інфраструктура підтримки малого та середнього бізнесу [9].

Станом на початок 2003 р., за даними Державного комітету України з питань регуляторної політики та підприємництва, консультативну та правову допомогу в Україні надавали 257 бізнес-центрів (удвічі більше, ніж у 2000 р.), 63 бізнес-інкубатори (відповідно у 1,4 раза більше), 8 технопарків (удвічі більше), 107 фондів підтримки підприємництва (у 1,4 раза більше), 164 лізингові компанії (у 2,2 раза більше),

915 інвестиційних та інноваційних фондів і компаній (у 3,4 раза більше), 1091 інформаційно-консультативна установа (у 1,4 раза більше). Тенденція посилюється у 2004 р. – кількість бізнес-центрів зросла до 300 (на 43 до попереднього року), бізнес-інкубаторів – до 67, технопарків – до 17, лізингових компаній – до 184 (відкрито 20 нових установ), інформаційно-консультативних установ – 1200 та 2 тис. регіональних громадських організацій [8].

Щодо інституцій станом на 01.01.2008 р. в Україні діяло 444 бізнес-центра, 72 бізнес-інкубатора, 33 технологічних парки, 410 лізингових центрів, 2565 інвестиційних та інноваційних фондів і компаній, 2813 інформаційно-консультативних установ, 1697 громадських об'єднань підприємців, 241 фондів підтримки підприємництва, з них 38 створено за участю Українського фонду підтримки підприємництва. У сфері фінансово-кредитної підтримки малого підприємництва функціонує 176 банків, філійна мережа яких складається з 1369 діючих філій; 1740 небанківських фінансово-кредитних установ, у т.ч. 1441 кредитна спілка [8].

Висновки. Спираючись на приведені статистичні дані, слід відмітити, що в Україні простежується динамічне зростання інноваційного бізнесу. Однак його стан порівняно зі світовим залишається слабким. З одного боку, на державному рівні впроваджуються програми розвитку науково-технічної діяльності та формуються відповідні інституції. З іншої, простежується відсутність уваги до наукоємного малого та середнього бізнесу. Істотним доказом фрагментарності та несистематизованості є відсутність досконалої статистичної бази, що дозволяє проаналізувати чисельні процеси інноваційної діяльності наукоємного бізнесу, невідповідність загальноприйнятим світовим стандартам обліку науково-технічної діяльності, відсутність інформаційного банку технологій та також прогресивних форм передачі інтелектуальної продукції у виробництво, а також слабка правова охорона інтелектуальної власності.

Підвищення інвестиційної активності в секторі малого та середнього наукоємного бізнесу приводить до істотного збільшення обсягу інвестицій в основний капітал таких підприємств. Тому виникає потреба у формуванні системи пріоритетів державної підтримки малого та середнього наукоємного бізнесу шляхом використання інструментів домінуючого впливу на ситуацію в науково-технологічній сфері. Для активізації науково-технічної та інноваційної діяльності малого та середнього бізнесу насамперед необхідно сформувати постійно діючу систему уточнення пріоритетів розвитку наукоємного бізнесу.

Впровадження дієвої системи уточнення надасть можливість на кожному етапі розвитку економіки держави підтримувати науково-технічну діяльність бізнесу в актуальному стані з урахуванням досягнутих результатів й нових потенційних можливостей. Необхідною умовою, при цьому, є комплексне врахування зовнішньополітичної

ситуації, питань національної безпеки, визначення стану економіки та бізнесу, екології, охорони здоров'я та освіти, з'ясування регіональних проблеми та соціальної стабільності.

Слід зауважити, що пріоритетні напрями розвитку наукоємних галузей малого та середнього бізнесу у сучасних ринкових умовах не можуть довго залишатися незмінними, тому завдання науково-промислової політики полягає не стільки у складанні переліків пріоритетів у галузі наукоємних технологій, скільки у створенні ефективної системи їх регулювання, підтримки та самоорганізації. Пріоритети науково-технічної та інноваційної політики держави повинні визначатися виходячи з оцінки вкладу різних напрямів науково-технічного прогресу та галузей в економічне зростання, з оцінки підвищення рівня стану суспільства тощо.

На думку автора, пріоритетними повинні стати заходи, до яких слід віднести такі дії:

- методологічні – формування та встановлення критеріїв визначення, принципів, процедур оцінки та відбір найбільш вагомих та перспективних напрямів науково-технологічного розвитку бізнесу;
 - забезпечувальні – створення найбільш ефективних механізмів досягнення мети, у тому числі механізми адаптивного управління та ресурсного забезпечення;
 - реалізаційні – втілення засобів, що забезпечать досягнення мети у системі матеріального виробництва та доведення результатів до споживачів.
- Фіксація меж державних та комерційних інтересів бізнесу буде сприяти зміцненню позицій української науки і техніки. Розкриття методологічних підходів підтримки малого та середнього наукоємного бізнесу передбачається у подальших дослідженнях автора.

ЛІТЕРАТУРА

1. Волков О.І., Денисенко М.П., Греча А.П. Економіка та організація інноваційної діяльності: підручн. – К.: Центр учбової літератури, 2007 – 662 с.
2. Государственное регулирование экономики: методология и теория: [монография] / Л.И. Дмитриченко. – Донецк: Издательство «УкрНТЭК», 2001. – 329 с.
3. Дмитриченко Л.И. Малый бизнес в системе предпринимательства: [монография] / Л.И. Дмитриченко, А.Н. Химченко. – Донецк: «Каштан», 2005. – 180 с.
4. Кондратюк Т.В. Державна політика підтримки малого бізнесу: [монографія] / Т.В. Кондратюк. – К.: Видавничий центр «Академія», 2003. – 112 с.
5. Ларіна Р.Р., Азаров О.В. Малий бізнес в Україні: роль та особливості розвитку в національній економіці: Монографія. – Донецьк: Вебер, 2007. – 300 с.
6. Ляшенко В.И. Жихарев И.В., Павлов К.В., Бережная Т.Ф. Большая книга о малом наномире: монография. – Луганск: Альма-матер, 2008. – 531 с.
7. Шумпетер Й. Теория экономического развития. Капитализм, социализм и демократия / Йозеф Шумпетер – М.: ЭКСМО, 2007. – 864 с. – (Серия «Антология экономической мысли»).
8. Звіт про стан виконання Національної програми сприяння розвитку малого підприємництва в Україні за 2008 рік [Електронний ресурс] / Державний комітет України з питань регуляторної політики та підприємництва. – Режим доступу: http://www.dkrp.gov.ua/control/uk/publish/article?jsessionid=F06A596677538252C6E0EAFEE5E8B23B?art_id=88658&cat_id=33781.
9. Експрес-інформація «Виконання наукових та науково-технічних робіт у I кварталі 2008 р.» / Держкомстат України. – 21.05.2008 р. – № 123.
10. Експрес-інформація «Діяльність малих підприємств у 2007 році» / Держкомстат України. – 14.07.2008 р. – № 163.
11. Закон України «Про науково-технічну інформацію» від 25.06.93 // Закони України / Верховна Рада України; Ін-т законодавства. – К., 1996. – Т. 5. – С. 191-200.

Рецензенти: Горлачук В.В., д.е.н., професор;
Норд Г.Л., к.е.н., доцент.

© Гуренко А.В., 2010

Дата надходження статті до редколегії 26.10.2009 р.